

ΕΚΤΑΚΤΟΣ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 4ΗΣ ΜΑΪΟΥ 1982

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΠΕΡΙΚΛΗ ΘΕΟΧΑΡΗ

ΜΝΗΜΟΣΥΝΟ
ΓΙΑ ΤΑ 30 ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΘΑΝΑΤΟ
ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΥ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ Κ. ΑΘΑΝ. ΠΕΤΣΑΛΗ - ΔΙΟΜΗΔΗ

Κύριε Πρόεδρε,

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν τιμᾷ σήμερα τὰ τριάντα χρόνια ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ Γρηγορίου Ξενοπούλου. Ἡ Ἀκαδημία μοῦ ἔκαμε τὴν τιμὴν νὰ μοῦ ἀναθέσει νὰ ἐκφωνήσω τὸν ἐπιμνημόσυνο λόγο.

Ἀνέλαβα μὲ συγκίνηση ἀλλὰ καὶ μὲ κάποιο δισταγμὸ τὸ βαρὺ αὐτὸ καθήκον, γιατί ὁ Γρηγόριος Ξενοπούλος ὑπῆρξε μιὰ πολύμορφη παρουσία στὰ Νεοελληνικὰ Γράμματα ἐπὶ μισὸ καὶ πλέον αἰῶνα. Δὲν θὰ ὑπερβάλω ἐὰν πῶ, ὅπως τὸ ἔχω πεῖ ἄλλωστε καὶ ἄλλοῦ, ὅτι ὁ Γρηγόριος Ξενοπούλος ὑπῆρξε ὁ «πατέρας» τοῦ Νεοελληνικοῦ Ἀστικοῦ Μυθιστορήματος καὶ ὁ «πατέρας» τοῦ Νεοελληνικοῦ Ἀστικοῦ Θεάτρου. Στὸν χαρακτηρισμὸ αὐτὸν ὡς «ἀστικοῦ» δὲν θέλω νὰ προσδοθεῖ — καὶ ἐπιμένω σ' αὐτὸ — κανένας πολιτικὸς ταξικὸς τόνος, ἀλλὰ ἀπλὰ καὶ καθαρὰ ἡ ἐννοια ὅτι μὲ τὸ ἔργο του ἐξέφρασε τὴν ἐποχὴ του, δηλαδή μιὰ κοινωνικὴ πραγματικότητα ποὺ τὴν χαρακτήριζε ἡ γέννηση, στὴ μικρὴ καὶ φτωχὴ Ἑλλάδα τοῦ πρώτου αἰῶνος μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση, τοῦ ἀστικοῦ κόσμου καὶ ἡ ἀκμὴ του μέχρι τὴν ὥρα τῆς παρακμῆς καὶ τῆς πτώσης του. Μὲ ἄλλα λόγια τὴν ἐποχὴ Τρικούπη - Βενιζέλου, σημαντικὴ ἐποχὴ στὴν ὅλη πορεία τοῦ Ἔθνους.

Φυσικὰ ὁ Ξενοπούλος, σὰν γνήσιος λογοτέχνης, δὲν ἔθιξε ποτὲ ἄμεσα μὲ τὸ ἔργο του τὴν πολιτικὴν πλευρὰ τῆς ἐποχῆς του, ἀλλὰ ζωντάνεψε μὲ τὸν τρόπο

τον, μόνο τὴν ἀτμόσφαιρά της καὶ πλάθοντας ἀνθρώπους, πὸν εἶναι καὶ ὁ τελικὸς ἀντικειμενικὸς στόχος κάθε ἀμιγοῦς λογοτεχνικοῦ ἔργου, ζωντάνευε τὴν κοινωνικὴ συμπεριφορὰ χαρακτηριστικῶν τύπων της, μὲ τοὺς πρωταγωνιστῆς τῶν ἔργων του, ἥρωες καὶ ἥρωίδες. Κατὰ προτίμηση ἀνέλυε τὰ θύματα τῶν ἀντιδράσεων καὶ τῶν συναισθηματικῶν συγκρούσεων καὶ ἰδιαίτερα τῶν αἰσθηματικῶν συγκρούσεων μέσα στὸν τότε κοινωνικὸ περίγυρο.

Φυσικά, στὸ ἀφηγηματικὸ μέρος τοῦ ἔργου τοῦ Ξενόπουλου, πλὴν τῶν μυθιστορημάτων, πρέπει νὰ προσθέσουμε ἓνα μεγάλο ἀριθμὸ διηγημάτων, πὸν μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ εἶναι μαργαριτάρια, εἶναι διαμάντια, ὅπως εἶναι π.χ. ἐκεῖνο τὸ ἀριστοεργηματικὸ «Μανόλιες» πὸν σὲ πνίγει μὲ τὸ ἄρωμα τοῦ λυρικοῦ του τόνου.

Ἄλλὰ ὁ Ξενόπουλος δὲν ὑπῆρξε μόνον αὐτό. Ὑπῆρξε καὶ ἓνας θαυμάσιος κριτικὸς μὲ τὰ ἀλλεπάλληλα ἄρθρα του γιὰ τοὺς ἐκκολαπτόμενους τότε συγγραφῆς του συγγραφεῖς, ὅπως ὁ Βιζυηνός, ὁ Κρυστάλλης, ὁ Ἐπισκοπόπουλος καὶ τόσοι ἄλλοι.

Θὰ προσθέσω, ὡς πρὸς τὸ κριτικὸ ἔργο τοῦ Ξενόπουλου, ὅτι χάρις στὸ ἀλάνθαστο φυσικὸ κριτήριό του, ἤξερε νὰ ξεχωρίζει μὲ μιὰ ἀσυνήθιστη καὶ σχεδὸν προφητικὴ διαίσθηση, τὴν ἰδιαίτερη προσφορὰ καὶ τὴν ἀξία τοῦ κάθε συγγραφέα καὶ νὰ προχωρεῖ ἀδίστακτα στὴν ἀναγνώριση νέων καὶ ἀγνώστων ὡς τότε ἰδιοφυῶν, ὅπως π.χ. τὸ περίφημο ἄρθρο του γιὰ τὸν Καβάφη δημοσιευμένο στὰ 1903, καὶ τὸ ἄλλο ἄρθρο του γιὰ τὸν Γρυπάρη, στὰ ὁποῖα ἐπρόλεγε ὅλα ὅσα ἀναγνώρισαν πολὺ βραδύτερα οἱ πάντες, Ἕλληνες καὶ ξένοι.

Ἐπίσης, ἀξιόλογη εἶναι ἡ πρόωμη γιὰ τὸν καιρὸ του ἐπαφή—γιατὶ ἡ νοητικὴ του περιέργεια τὸν ὠθοῦσε νὰ διαβάξει ἀκατάπαυστα, παρὰ τὰ κουρασμένα μάτια του, καὶ νὰ δέχεται ὅλα τὰ μηνύματα—μὲ τὸν ντ' ἀνουτσιασμό, τὸν νιτσεϊσμό, τὸν ἱπενισμὸ, τὸν φροῦδισμό, τὸν πρωτοποριακὸ ἀκόμη σοσιαλισμὸ, ὅπου κορφολογοῦσε μὲ προσοχὴ καὶ μέτρο, ὅ,τι ἔκρινε ὠφέλιμο γιὰ τὸ ἔργο του.

Καὶ σὰν νὰ μὴν ἀρκοῦσαν αὐτὰ, ὁ Ξενόπουλος στάθηκε ὁ «πατέρας» τῆς ἐλληνικῆς λογοτεχνίας γιὰ τὸ παιδί—πὸν ἐσφαλμένα τὴν ἀποκαλοῦν παιδικὴ λογοτεχνία, γιατί Παιδικὴ Λογοτεχνία θὰ πεῖ λογοτεχνία γραμμὴν ἀπὸ παιδιὰ καὶ ὄχι γιὰ παιδιὰ—προπάντων μὲ τὴν ἱστορικὴ πιά «Διάπλαση τῶν Παίδων», πὸν κυριολεκτικὰ τὴν ἔγραφε δλόκληρη μόνος του (πότε-πότε συναντοῦμε καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀριστοτέλη Κουρτίδη σὲ μεταφράσεις γαλλικῶν μυθιστορημάτων τοῦ Ἰουλίου Βέρν καὶ τοῦ Ἰουλίου Σανσέλ), μόνος του ἐπὶ δλόκληρες δεκαετίες. Καὶ ἀφοῦ μιλῆσαμε γιὰ περιοδικά, ἃς προσθέσουμε ὅτι ἐκεῖνος ἴδρυνε, μεγάλος πιά στὰ χρόνια, καὶ τὸ περιοδικὸ «Νέα Ἐστία», πὸν τὸ παρέλαβε λίγο ἀργότερα ὁ Πέτρος Χάρης καὶ τὴν ἔκανε καὶ αὐτὴν (ἱστορικὴν) γιὰ τὰ Νεοελληνικὰ Γράμματα.

Ἄνεξάντλητος καὶ ἀκαταπόνητος ὁ Ξενοπούλος διέπρεψε ξεχωριστὰ σιὰ μυθιστορήματα τῆς ζακνυθινῆς ζωῆς, πλέκοντας ἕναν κόσμον ὀλόκληρο ἀπὸ εἰκό-
νες πρὸς ζωντανεύουν τῆ ζωῆ τοῦ ἀρχοντολογοῦ καὶ τῶν ἀστῶν καὶ τῶν ποπολά-
ρων καὶ προπάντων ἕνα στεφάνι ἀπὸ ζακνυθινῆς ἡρωίδες, ὅπου ἡ τέχνη του καὶ ἡ
τεχνική του (τὸ μέτιερ πρὸς λένε οἱ γάλλοι) συνδυάζονται θαυμαστά. Ὁ ζακνυ-
θινὸς αὐτὸς κύκλος εἶναι, ἂν ὄχι τὸ σημαντικότερο, ὅπως εἶπε τὸ ποιητικότερο,
τὸ πρὸ συγκινησιακὰ ἐμπνευσμένο ἔργον του, γιατί ἔβαλε ὀλόκληρη τὴν ψυχὴ του
μέσα καὶ ἐν μέρει πολλὰς ἀναμνήσεις τῶν ἐφηβικῶν του χρόνων.

Μένει τὸ θέατρο. Ἄλλὰ γι' αὐτὸ ἀξίζει νὰ κάνω λόγο ξεχωριστὰ σιὰ παρα-
κάτω.

Κοιτολογίς, μὲ ὅλη αὐτὴ τὴ δημιουργία του ἐπέτυχε τὸ δυσκολότερον κατόρ-
θωμα. Ἐδημιούργησε σὲ μιὰ ἐποχὴ γλωσσικῶν ἀγόνων, γλωσσικὰ ἀκαταστάλα-
χτη, μὲ κόπο καὶ λίγο-λίγο, μιὰ γλώσσα ἀπλή, στρωτὴ, μιὰ γλώσσα χωρὶς
ὑπερβολὰς καὶ ἀκρότητες, χωρὶς ἐξάρσεις καὶ προσωπικὸν τόνον, ἀλλὰ πρὸς προ-
οιωνιζόταν τὴν σημερινὴν ἐξέλιξιν τοῦ γλωσσικοῦ ὄργανου, πρὸς τὴν λέγεται Λογία
Δημοτικὴ καὶ κατὰ προτίμησιν, ἀπλά, Νεοελληνικὴ Γλῶσσα.

Τὸ τεράστιον αὐτὸ ἔργον τοῦ Ξενοπούλου δημιουργεῖ βαριὰς, ὀγκώδεις ὑπο-
χρεώσεις στὸν μελετητὴν του καὶ γι' αὐτὸ θὰ μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ ἐπανέλθω σὲ μερικὰ
σημεῖα πρὸς ἔχον προκαλέσει ὀρισμένους ἀντιρροήσεις, ἀμφιβολίας, ἀκόμα καὶ ἀρνή-
σεις ἀπὸ σοβαροῦς, ἀπὸ ἄξιους πνευματικὸν ἀνθρώπους.

Νά, τί ἔγραφα τὴν ἐπαύριον τοῦ θανάτου του :

«Στὸν Γρηγόριον Ξενοπούλου—καθὼς καὶ στὸν Δροσίνην πρὸς πέθανε πρὶν
λίγες μέρες (1951) καὶ πρὸς προσθέτω τώρα εἶναι ὁ κυρίως συντάκτης καὶ ἴσως
μπορῶ νὰ πῶ ὁ κυρίως ὑπεύθυνος γιὰ τὸν Κανονισμὸν τῆς Ἀκαδημίας—ἡ μίτρα
ἐπεφύλαξε τὸ μεγάλο προνόμιον νὰ ὀλοκληρώσουν τὸ ἔργον τους (ὅποιο ἦταν). Καὶ
ἀκόμα παραπάνω, τοὺς χάρισε τὸ ὕστατον προνόμιον νὰ μπορέσουν νὰ σταθοῦν
γιὰ λίγο, πρὶν φύγουν γιὰ τὸ αἰώνιον ταξίδι, νὰ πάρουν μιὰν ἀνάσα, νὰ τὸ δοῦν
ὀλοκληρωμένο αὐτὸ τὸ ἔργον καὶ νὰ γείρουν ν' ἀναπαυθοῦν. Ὅσο τὸ ἐπιτρέπει
ν' ἀναπαυθεῖ ἕνας διανοούμενος ἄνθρωπος, τὸ πάντα ἄγρυπνον πνεῦμα. Ὁ Ξενο-
πούλος καὶ ὁ Δροσίνης, πρόλαβαν νὰ σταθοῦν καὶ νὰ πάρουν αὐτὴ τὴν ἀνάσα
ἀπὸ τὸν μακρύτερον καὶ πολύμοχθον δρόμον, ὅπου τὸ πέρασμα τους ἄφησε καὶ φῶς
καὶ ἴσκιον—συχρὰ φωτερόν καὶ ἐκεῖνον—ν' ἀναπαυθοῦν ἔχοντας γύρω τους
συγκεντρωμένα—σάν ὄλους τοὺς «πατέρες», σάν ὄλους τοὺς «παπποῦδες», σάν ὄλους
τοὺς «προγόνους»—πλήθος παιδιὰ, πνευματικὰ παιδιὰ καὶ πνευματικὰ ἐγγόνια,
ἂν μπορῶ νὰ πῶ ἔτσι τὴν δευτέραν καὶ τὴν τρίτην γενεὰ πρὸς ἐπιηραστήσαν ἀπ'
αὐτόν, καὶ πλήθειον τὸν σεβασμὸν καὶ τὸν θαυμασμὸν καὶ τὴν ἀγάπην...».

Μορφή και οὐσία τοῦ σύγχρονου πεζοῦ λόγου στὴν Ἑλλάδα πηγάζουν ἀπὸ τὰ κείμενα τοῦ Ξενόπουλου. Σὲ ἴση μοῖρα καὶ ὁ θεατρικὸς νεοελληνικὸς λόγος.

Βιζυηνός, Παπαδιαμάντης, Ξενόπουλος, ὁ καθένας μὲ τὴν ιδιοσυγκρασία του, ὁ καθένας μὲ τὸν τρόπο του, ὁ καθένας μὲ τὴν ἐποχὴ του, εἶναι οἱ τρεῖς κύριοι σταθμοὶ τῆς νεώτερης πεζογραφίας μας. Ὁ Βιζυηνός πέθανε πρόωρα. Ὁ Παπαδιαμάντης καὶ ὁ Ξενόπουλος στὴν κορυφὴ καὶ στὴ βάση τῆς νεοελληνικῆς πεζογραφίας.

Μὲ τὴν ἀπόσταση τῶν τριάντα χρόνων ἀπὸ τὸν θάνατό του, ἀνεπηρέαστος ἀπ' οὐδὲποτε καὶ προπάντων ἀπὸ τὴν προσωπικὴ του ἀκτινοβολία σὲ μᾶς πὸν τὸν ζήσαμε, χωρὶς τὴν νοσταλγία ἐνὸς παρελθόντος γεμάτου ἀπὸ νεανικὸν ἐνθουσιασμό, ἀπὸ σεβασμὸ καὶ ἀπὸ ὑπερβολὴ — χωρὶς νοσταλγία, πὸν εἶναι καθὼς εἶπαν μιὰ νευραλγία τοῦ μνημονικοῦ—μποροῦμε νὰ ζυγίσουμε ψυχραίμα τὴν προσφορά του. Προσάπτουν κυρίως στὸν Ξενόπουλο ὅτι δὲν ἦταν βαθύς, ὅτι τὸ ἔργο του δὲν εἶχε βάθος. Φυσικά, ὅπως ὁ κάθε συγγραφέας ὁ Ξενόπουλος εἶχε εὐτυχησμένες συγγραφικὲς ὥρες καὶ ἄλλες ὥρες χωρὶς ἔμπνευση. Ἄς ἀναλογισθοῦμε ὅτι γιὰ νὰ ζήσει ἔπρεπε νὰ παραδίδει τὴν κάθε μέρα ἓνα ἢ δύο κομμάτια, καθὼς τὰ λένε, στὸ περιοδικὸ ἢ στὴν ἐφημερίδα ἀπὸ κάποιο μυθιστόρημα πὸν σκάρωνε ὑποχρεωτικά. Μοιραίως δὲν πρόφτανε νὰ σκαλίσει βαθύτερα τὸ κείμενό του. Μὴ λησμονοῦμε ὅτι ἦταν καὶ δημοσιογράφος, ὅτι ἔγραφε τακτικὰ χρονογραφήματα, ἐπιστολὲς καί, ὅπως τονίζω παραπάνω, συνέτασσε δλόκληρη τὴ Διάπλαση μονάχος του. Ἡ Διάπλαση ἔπρεπε νὰ βγεῖ ἀνελλιπῶς κάθε Σάββατο ἐπὶ σαράντα χρόνια. Ὅσες φορὲς —ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ ὁ τρεχούμενος ὄρος—τοῦ ἐρχόταν τὸ «μεράκι», δηλαδὴ ἡ ἔμπνευση, καὶ τοῦ ἔμενε ὁ καιρός, καθόταν καὶ ἔγραφε ὅ,τι ἀνέβλυζε ἀθόρυμητα ἀπὸ τὴν ψυχὴ του, εἴτε μυθιστόρημα ἦταν, εἴτε διήγημα, εἴτε θεατρικὸ ἔργο, δράμα ἢ κωμωδία, εἴτε καὶ μελέτημα ἢ δοκίμιο, καὶ τότε δημιουργοῦσε τὸ πραγματικὸ ἔργο του πὸν θὰ ἐπιζοῦσε καὶ πὸν ἐπιζεῖ καὶ σήμερα ἀκόμη.

Οἱ δάσκαλοι! Πάντοτε μὲ τὴν ιδιοσυγκρασία του ὁ καθένας, ὅπως ὅλοι οἱ δημιουργοί, ὅπως ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, μὲ τὴν δική τους προσωπικότητα, μὲ τὴν βιοσοφία τους, μὲ τὴν τέχνη τους.

* * *

Ἔρχομαι στὸ Θέατρο. Καὶ ἂν εἶχε περιοριστεῖ στὸ ἀφήγημα ἢ συμβολὴ τοῦ Ξενόπουλου, πάλι μεγάλη θὰ ἦταν. Ἀλλὰ ἀπὸ νωρὶς τὸν τράβηξε καὶ τὸ Θέατρο.

Ποῦ βρισκόταν τὸ νεοελληνικὸ θέατρο τότε; Στὴν φοβερὴ καθαρεύουσα τῆς «Φαύστας» καὶ τῆς «Μαρίας Δοξαπατρῆ», στὴν ἀπολησμονημένη τότε «Βαβυλωνία» τοῦ Μάτεση, στὰ ἀποθησαύριστα ἀκόμη ἔργα τοῦ Χουρμούζη καὶ τοῦ Βυζάντιου, καὶ στὰ κομειδύλλια τοῦ Κορομηλᾶ, τοῦ Καπετανάκη καὶ τοῦ Δημήτρη Κόκκου. Ὁ Ξενόπουλος στέκει καὶ ἐδῶ ὁδηγὸς καὶ πρωτεργάτης. Μὲ τὸν «Ψυχοπατέρα» μπάζει ὀρμητικὰ τὸ σύγχρονο θεατρικὸ πνεῦμα στὴ φτωχὴ ἑλληνικὴ σκηνή. Ἀκολούθησε λαμπρὴ συνέχεια ἀπὸ θεατρικὲς δημιουργίες, πὺν θεμελίωσαν μιὰ παράδοση, ἀκριβῶς καθὼς εἶδαμε ὅτι ἔγινε καὶ μὲ τὸν ἀφηγηματικὸ πεζὸ του λόγου.

Ἀπὸ τὸ «Μυστικὸ τῆς κοντέσσας Βαλέρανας», τὴ «Φωτεινὴ Σάντρα», τὴ «Στέλλα Βιολάντη» ὡς τὸν «Ποπολάρου», τοὺς «Φοιτητές», τὸν «Πειρασμό», τὴν «Ἀνιέζα», τὸν «Θεῖον Ὀνειρο», ὁ Ξενόπουλος δίδαξε θέατρο στοὺς νεοέλληνες, θεατρικὴ τεχνικὴ, θεατρικὸ λόγο. Ἀπὸ τὴν ἠθογραφικὴ καὶ τὴν εἰδυλλιακὴ σκηνὴ τῆς «Βοσκοπούλας» καὶ τῆς «Γκόλφως», ὁ Ξενόπουλος ἀνέβασε τὸ κοινὸ ἕνα-ἕνα τὰ σκαλοπάτια ὡς τὸ ἀστικὸ σπῆτι, ὡς τὸ κοινωνικὸ πρόβλημα, ὡς τὸν ψυχικὸ προβληματισμὸ καὶ τὸ ἄγχος, μὲ μιὰ δεξιολογικὴ ἀριστοτεχνικὴ. Καὶ αὐτό, ἀκριβῶς ὅπως τὸ ἔκανε καὶ γιὰ τὸ μυθιστόρημα, μὲ τρόπο πὺν νὰ μὴν προκαλέσει βίαιες ἀντιδράσεις καὶ ξεσπάσματα, πὺν θὰ ζημίωσαν τὴν ἀναγεννητικὴ του προσπάθεια.

Θὰ προβληθεῖ ἐδῶ ὅτι τοῦτο ἔγινε, γιὰτὶ ἴσα-ἴσα ὁ Ξενόπουλος δὲν εἶχε τὰ ἀπέραντα φτερὰ τοῦ γίγαντα. Ναι. Ἀλλὰ ἡ ὑπηρεσία πὺν πρόσφερε στὸν καιρὸ του, μὲ τὸν δικὸν του τρόπο θὰ μπορούσε νὰ σταθεῖ. Ὅτι καὶ θὰ χωροῦσαν τ' ἀπέραντα φτερὰ στὸν τότε τόπο. Οἱ γίγαντες βγαίνουν μὲ τὴ σειρά τους, στὸν καιρὸ τους, ὕστερα ἀπὸ προεργασία. Καὶ ἂν δὲν ὑπῆρχε ὁ ἀνώνυμος ποιητὴς τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα καὶ τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ, ὁ Βιτσέντζος Κορνάρος τοῦ «Ἐρωτόκριτου» καὶ ὁ Χορτάσης τῆς «Ἐρωφίλης», ἴσως ὁ Σολωμὸς, ὁ Παλαμᾶς καὶ ὁ Σικελιανός, νὰ μὴν εἶχαν φτάσει στὰ μεγάλα λυρικά ὕψη ὅπου ἔφτασαν. Ἀντίθετα, στὸν πεζὸ λόγον καὶ στὸ θέατρο, τὸ ἐτόνισα κι ὅλας, ὁ Ξενόπουλος δὲν εἶχε προγόνους, δὲν βρῆκε προεργασία, στάθηκε πρῶτος καὶ μόνος καὶ ἀγωνίστηκε. Καὶ σήμερον δίκαια φορεῖ τὸ δάφνιο στεφάνι.

Μικρολόγοι ἄνθρωποι, δόσπεπτοι κριτικοί, θὰ βροῦν πολλὰ νὰ προσάφουν στὸν Γρηγόριον Ξενόπουλον. Κανεὶς δὲν ἀμφισβητεῖ τὰ τρωτά του. Ποιὸς δὲν ἔχει; Καὶ ποιὸς μεγάλος δὲν ἔχει; Ἀλλὰ ὁ κριτικὸς πρέπει νὰ ξέρει νὰ ξεκαθαρίζει τὴν ἦρα ἀπὸ τὸ στάρι, νὰ ξεχωρίζει τὰ περιττά, τὰ χαλασμένα, τὰ ἀποτυχημένα, νὰ τὰ δείχνει καὶ νὰ τὰ σημειώνει, κι ὕστερον νὰ βρίσκει τὰ χρήσιμα, τὰ καλά, αὐτὰ

πὸν ἀποτελοῦν τὴν πραγματικὴν προσφορὰ τοῦ ἔργου καὶ νὰ πασκίζει νὰ τὰ τονήσει μὲ ἀγάπη, μὲ ἐνδιαφέρον, μὲ στοργὴ καὶ μὲ κατανόηση. Ὁ Ξενοπούλος, πὸν στάθηκε δημιουργὸς μὲ τὰ ὅλα του, ὑπῆρξε ἴσα-ἴσα στὸν καιρὸ του καὶ ὁ κριτικὸς μὲ τὶς ἀρετὲς πὸν ἀνέφερα παραπάνω. Ἐκεῖ θὰ δεῖ κανεὶς τὸ δξύτατο μάτι τοῦ κριτικοῦ, συγκρατημένο πάντα ἀπὸ τὸ αἶσθημα τῆς συμπάθειας, τῆς κατανοήσεως, πὸν ξεχωρίζει τὰ πράγματα μὲ διαίσθηση μαντικὴ, ὅπως στὴν περίπτωση Καβάφη καὶ Γρυπάρη. Γιὰ τὸν Ἴψεν ὁ Ξενοπούλος, κριτικὸς, πρωτόγραψε στὴν Ἑλλάδα. Μεγάλους καὶ μικροὺς ὁ Ξενοπούλος τοὺς ἔβλεπε μὲ ἀσκημένο βλέμμα, τοὺς ζύγιζε μὲ εὐαίσθητο ζυγὸ. Καὶ εἶναι φορὲς, ὅπου ξεσοποῦσε στὰ γραφόμενά του, μὲ μιὰ σπᾶνιᾶ μαχητικότητα.

Ἔτσι, γέμισε ὁ Ξενοπούλος παραπάνω ἀπὸ μισὸ αἰῶνα ἑλληνικὴ πνευματικὴ ζωὴ μὲ τὴ δράση του καὶ τὴν γονιμοποίησε ὅσο λίγοι. Γιὰ νὰ τὸ κατορθώσει ὅμως αὐτό, ἔπρεπε νὰ δώσει τὴ ζωὴ του. Τὸ ἤξερε ἀπὸ τὴν ἀρχή, ὅτι τὰ ἀληθινὰ πνευματικὰ ἔργα δὲν τὰ γράφουμε μὲ μελάνι, τὰ γράφουμε μὲ τὸ αἷμα μας.

* * *

Ἄς ἀναλογισθοῦμε γιὰ λίγο τὴν τριλογία του : «Πλούσιοι καὶ Φτωχοί», «Τίμιοι καὶ Ἄτιμοι», «Τυχεροὶ καὶ Ἄτυχοι», μὲ τὸ βαθὺ κοινωνικὸ ὑπόστρωμα, ἃς ἀνατρέξουμε στὴν «Στέλλα Βιολάντη», στὸν «Κόκκινο Βράχο», στὴν «Τιμὴ τοῦ Ἀδελφοῦ», στὸ «Ὁ κόσμος κι ὁ Κοσμῆς», στὴν «Τερέζα Βάρμα - Δακόστα», στὴν «Λάουρα» καὶ στὰ τόσα θαυμάσια ζακωνθινὰ ἀφηγήματα, πὸν εἶναι μιὰ πιστή, ὀλοζώντανη ἀναπαράσταση τῆς ζωῆς τοῦ καιροῦ του στοῦ Φιόρο τοῦ Λεβάντε καὶ μαζί μιὰ λεπτότατη ψυχολογικὴ μελέτη τῆς κοινωνίας ἐνὸς κόσμου ὀλόκληρον. Ἄς ξαναθυμηθοῦμε μερικὰ ἀθηναϊκὰ του μυθιστορήματα : τὴν «Ἀφροδίτη», τοὺς «Μυστικοὺς Ἀρραβῶνες», τὴν «Τρίμορφη Γυναίκα». Θὰ βροῦμε ἐκεῖ πολὺ λεπτὲς μελέτες τῆς περιορισμένης ζωῆς τῆς Παλιᾶς Ἀθήνας, μὲ τὶς στενές, τὶς στενόχωρες ἀντιλήψεις, μὲ τὶς δύσκολες καὶ ἐπικίνδυνες σχέσεις τῶν φύλων, τῶν δύο sex πρέπει νὰ ποῦμε σήμερα, ψυχογραφήματα σὰν ἀραβουρηγμένες ξυλογραφίες, χωρὶς τὶς ὑπερβολικὲς χειρουργικὲς τομὲς πὸν ἐπιχειροῦν οἱ νεώτεροι, νοθεύοντας τὸ καθαρὸ ἀφήγημα μὲ ἐνέσεις σκληροῦ ρεαλισμοῦ καὶ ὠμῆς τολμηρότητας, ὡσὰν ἰατρικὸ δοκίμιον ψυχοπαθολογίας.

Ναί, προσάπτουν στὸν Ξενοπούλο ὅτι δὲν ἔχει βάθος, δὲν ἔχει τόλμη. Ὅμως αὐτὸ γίνεται, γιὰτὶ σέβεται ὁ ἴδιος τὸ ἔργο του καὶ σέβεται τὸν ἀναγνώστη του. Εἶναι βέβαια ἀναπλάστης τῆς ἐποχῆς του. Μιᾶς ἐποχῆς πὸν ἀπέχει ἀφάνταστα ἀπὸ τὴν σημερινή. Οὔτε μπορῶ νὰ ἀποφανθῶ στὴ σύντομη αὐτὴ ψυχογραφία του, ἂν ἦταν καὶ ὡς ποιοδὸ σημεῖο καλύτερη ἢ χειρότερη. Εἶναι θέμα εἰδικῆς μελέ-

της. Ήταν όμως ή εποχή εκείνη, αὐτὴ ἡ ἀκριβῶς πὺν βρίσκουμε στὸ ἔργο του, ὅπως τὴν εἶδε ἕνα μάτι καθαρὸ, μιὰ σκέψη ἤρεμη, μιὰ παρατηρητικότητα διεισδυτική, μὲ φαντασία εὐρηματική καὶ πλούσια ἀλλὰ πάντοτε λογικὰ συγκρατημένη. Καὶ ποτὲ νοσηρή.

Ὁ Ξενόπουλος δὲν ἀπέφευγε τὶς ἀκρότητες, ἀλλὰ καὶ σ' αὐτές, ὅταν τυχὸν τὶς περιέγραφε, ἀπέφευγε τὴν ἀκρότητα. Τὸν ἐνδιέφερε ἡ τιμιότητα τῆς ματιᾶς καὶ ἡ πιστότητα τῆς περιγραφῆς, δηλαδή, σὲ τελευταία ἀνάλυση, τὸν ἀπασχολοῦσε ἀπάνω ἀπ' ὅλα ἡ γνησιότητα στὴ γραφὴ τοῦ λογοτεχνήματος.

Θὰ ἦταν ἀνεπίτρεπτη ἀφέλεια ἀπὸ ἐκεῖνον πὺν θὰ κρίνει τὸν Ξενόπουλο, τοὺς ἥρωές του, τὴν ἀτμόσφαιρα τῶν ἔργων, τὸ κλίμα τῆς ἐποχῆς του, θὰ ἦταν πολὺ λαθεμένη ἡ τοποθέτηση τοῦ κριτικοῦ ἐκεῖνου πὺν θὰ συνέκρινε τὸ ἔργο τοῦ Ξενόπουλου μὲ τὸ κλίμα τῶν μεταπολεμικῶν χρόνων, μὲ τὸν ἀνήσυχο σημερινὸ ἄνθρωπο, πὺν ἔζησε καὶ ζεῖ τοὺς βαρεῖς καὶ δύσλυτους προβληματισμοὺς πὺν τοῦ κληρονόμησαν τὰ κοσμοϊστορικά γεγονότα τοῦ μεταπολεμικοῦ κόσμου, τὶς ἀπύθμενες ἀπορίες πὺν τοῦ γεννήθηκαν, τὶς ἀβυσσαλεές ἀγωνίες πὺν τοῦ ἐδημιούργησαν τὰ τρομακτικὰ χάσματα πὺν ἄνοιξαν μπρὸς του καὶ τὰ ἀκόμα τρομακτικότερα τεῖχη, τὰ ἀπίθανα ἐπιτεύγματα τῆς τεχνολογίας. Καὶ μαζί, τὸ ἀπότομο ξύπνημα τῆς συνειδήσεως πελώριων περιοχῶν τῆς Οἰκουμένης μὲ ἑκατοντάδες ἑκατομμύρια ψυχῶν, πὺν οὔτε ὑποψιάζονται ὡς τώρα τοὺς νέους δρίζοντες πὺν ἀπλώθηκαν καὶ φωτίστηκαν μπρὸς τὰ μάτια τους. Θὰ ἦταν ἀνεπίτρεπτη ἀφέλεια—τὸ ξαναλέω καὶ τὸ τονίζω—νὰ συγκριθεῖ ὁ ἀπέραντος αὐτὸς ἀναταραγμένος κόσμος μὲ τὸν εἰδυλλιακὸ, τὸν ἤρεμο καὶ ἡμερο καὶ ἀπλὸ κόσμο τῆς ἐποχῆς πὺν κύλησε εἰρηνικὰ πρὶν ἀπὸ τὸν Πρῶτο Παγκόσμιο Πόλεμο καὶ τὰ ἀμέσως μεταπολεμικὰ τότε χρόνια, ὅταν ἐπίστεψαν οἱ ἀφελεῖς, ὅτι δὲν θὰ ξαναγίνει ποτὲ πόλεμος κι ὅτι ὅλα θὰ ξαναμποῦν ἡσυχα καὶ ὁμαλὰ στὸν παλιὸ τους δρόμο.

Ἀναγκάζομαι νὰ ἐπαναλάβω τὸ χιλιοεπιωμένο, ὅτι ὁ κάθε συγγραφέας ἐκφράζει τὸ χρῶμα τοῦ τόπου του, τὴν ταυτότητα τοῦ λαοῦ του, ὅτι ἡ γνήσια λογοτεχνία προσφέρει ἕνα ζωντανὸ τεκμήριο ἀπὸ μιὰν ὀρισμένη ἐποχή ὅπως τὴν εἶδε ἕνα ἔμπειρο μάτι. Ὁ Ξενόπουλος δὲν ἀπετέλεσε ἐξαίρεση. Ἐπῆρξε ἕνας ἐξαίρετος νωπογράφος τῆς ἐποχῆς του, δάσκαλος στὸ εἶδος του.

Καὶ ἂν δὲν ἀρκεῖ ὁ τρόπος πὺν ὑποστήριξα τὴν ἀξία τοῦ ἔργου του, θὰ ἀναφερθῶ στὴν «Αὐτοβιογραφία» του, πὺν εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ βασικά του ἔργα. Τὴν «Αὐτοβιογραφία» του τὴν ἔγραψε γύρω στὰ 1915 καὶ δὲν τὴν δημοσίευσε ποτὲ ὅσο ζοῦσε ὁ ἴδιος, ἐξὸν μερικὰ σύντομα κομμάτια σὲ περιοδικὰ ἢ ἐφημερίδες, ἀλλὰ πὺν τὴν περιέλαβε ὁ ἐκδότης τῶν («Ἀπάντων») του ἰn extenso σὰν ἕνα εἶδος εἰσαγωγῆ στὸ σύνολο τοῦ ἔργου του καὶ τῆς ζωῆς του. Ὁ ἀναγνώστης

θὰ γνωρίσει ἐκεῖ τὴν σωστὴ ποιότητα τοῦ στοχασμοῦ του, τὴν εὐρύτητα τῶν γνώσεών του, τὴν τέχνη τοῦ λόγου του. Εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ βασικότερα, τὰ σημαντικότερα κείμενα τοῦ Ξενόπουλου, γιατί σ' αὐτὸ ἐρευνᾷ ὁ ἴδιος τὸν ἑαυτό του, καὶ τὸν ἀναλύει. Σ' αὐτὸ τὸ ἔργο ὁ Ξενόπουλος («γ ρ ά φ ε ι») τὸν ἑαυτό του. Μὲ δύο λόγια μέσα ἀπὸ αὐτὸ βγαίνει φωτισμένος ὁ πραγματικὸς διανοούμενος καὶ συγγραφέας Ξενόπουλος, ἐξομολογούμενος *de profundis* μὲ τὴν πλούσια φλέβα του καὶ μὲ τὶς ἀνθρώπινες ἀδυναμίες του.

* * *

Ἡ ἐργατικότητα τοῦ Ξενόπουλου ἦταν καταπληκτική. Εἶναι ὁ μόνος νεο-ἑλληνας λογοτέχνης πὸν ἔζησε στὰ χρόνια του μιὰ ὀλόκληρη ζωὴ μὲ τὴν πέννα του, τὴν πέννα τοῦ λογοτέχνη, ὄχι τοῦ δημοσιογράφου. Τὸν θυμᾶμαι τὸν («γέρο») Ξενόπουλο — παιδὶ ἐγὼ δωδεκάχρονο — στὸ γραφεῖο του τῆς ὁδοῦ Εὐριπίδου, πάντοτε σκυμμένον πάνω σ' ἓνα χαρτί, μὲ τὴν πέννα στὸ χέρι, χωμένο μέσα σὲ στοῖβες ἀπὸ βιβλία καὶ χαρτιά. Ἦταν δὲ ὀλόκληρο τὸ σπῆτι τῆς ὁδοῦ Εὐριπίδου πνιγμένο στὰ βιβλία. Ἀπὸ τὴ μέση τῆς σκάλας σὲ παραλάβαιναν τὰ φύλλα τῆς «Διαπλάσεως». Ὁ Ξενόπουλος σκυμμένος στὸ γραφεῖο του. Ἀπόγεμα ἀθηναϊκό, γλυκό, καὶ μελιχρό. Ἀπὸ τὸ ἀνοικτὸ παραθυράκι, ὅπου ἀνασαίνει μιὰ γλαστρούλα, βλέπεις τὴν Ἀκρόπολη, ἀντικρύζεις τὸν οὐρανό. Χαμηλὰ κάτω βροντολογαίει τὸ τράμ κι ἀντηχοῦν φωνές διαλαλητάδων. Θεέ μου! Μέσα στὴν καρδιὰ τῆς ἐμπορικῆς ζωῆς μιᾶς πρωτεύουσας, τ ὀ σ η πνευματικότητα, τόσοι στοχασμοί, τ ὀ σ α ὄνειρα!

Π α ρ ά δ ε ι γ μ α πρέπει νὰ ὀρθώνουμε μπροστὰ μας καὶ μπρὸς στοὺς νεώτερούς μας, π α ρ ά δ ε ι γ μ α τὴ θανμαστὴ συνέχεια καὶ συνέπεια τοῦ πνευματικοῦ του μόχθου, π α ρ ά δ ε ι γ μ α τὴν ἐξαιρέτη ἐπαγγελματικὴ του συνείδηση.

Κι ἀφοῦ τὸν πλησιάσαμε ἔτσι σιγὰ-σιγὰ, πρέπει νὰ τὸν δοῦμε μιὰ στιγμή καὶ σὰν ἀπλὸ ἄνθρωπο, νὰ ξαναδοῦμε γιὰ μιὰ στιγμή τὸν εὐγενικὸ καὶ ἄρχοντικὸ ἄνθρωπο, τὸν γλυκύτετο, νὰ ξαναθυμηθοῦμε γιὰ μιὰ στιγμή τὴν γαλήνη του καὶ τὸ μέτρο του σὲ ὅλα, καὶ τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ ὅλα. Νὰ ξαστηθῶμε μπροστὰ μας πάλι γιὰ μιὰ στιγμή τὸν παλαιϊκὸ ζακωνθινὸν ἄρχοντα, πὸν γέρασε στὴν Ἀθήνα.

Ὅσὰν ποτάμι φαντάζομαι τὸ ἔργο τοῦ Ξενόπουλου, ἓνα ποτάμι πὸν πότισε καὶ γονιμοποίησε τὸν χέρσο τόπο τοῦ νεοελληνικοῦ μυθιστορήματος καὶ τοῦ νεοελληνικοῦ θεάτρου. Τὸ βλέπω λοιπὸν τώρα αὐτὸ τὸ ποτάμι πὸν κυλάει, μακρὸν καὶ μεγάλο, δίχως καταρράκτες καὶ δίνες, ὅμως διάφανο πάντα. Ἐκεῖ στὸν ὕχθο

στέκουν οί Νύμφες τοῦ ποταμοῦ, πού τόσο τις ἀγάπησε ὁ Ξενοπούλος — ἡ Φωτεινή, ἡ Στέλλα, ἡ Τερέζα, ἡ Μαργαρίτα, ἡ Ἰσαβέλλα, ἡ Λάουρα, τόσες καὶ τόσες — στέκουν καὶ οἱ νέοι κόντηδες, ποπολάροι, φοιτητές, — καὶ παίζουν μὲ τὸν Ἔρωτα καὶ μπλέκονται στὰ πάθη.

Κι ἀπὸ τὸ ποτάμι βγαίνει μιὰ ὑγρασία ἐρωτικὴ ἀβρότατη, κι ἓνα φῶς πολὺ εὐγενικό, πολὺ πολιτισμένο — ἀκόμα καὶ στὶς ὥρες τῆς πιὸ σκληρῆς περιπάθειας.

Καὶ ἀπάνω ἀπ' τὸ ποτάμι πλανιέται ἓνα ἀγνὸ συννεφάκι, ἓνα συννεφάκι ὄλο ποίηση, μιὰν αἰσθηματικὴ καὶ λεπτὰ αἰσθησιακὴ ποίηση, μελαγχολικὴ, πού ὅταν τὴν ἐνοιωσε κανεὶς μιὰ φορὰ τὴν ἀποζητάει πάντα.

Στὸ ποτάμι αὐτὸ σκύψαμε ὄλοι καὶ ἤπιαμε. Καὶ ὡς συμβαίνει μὲ τὸ κάθε «α λ ὀ» νερό, μᾶς ξεδιφοῦσε κάθε φορὰ καὶ μαζὶ μᾶς ἀναβε τὴ δίψα.

* * *

Ἦδη, τελειῶνω μὲ τὸν ἐπιμνημόσυνο αὐτὸν λόγο. Δὲν μπορῶ ὥστόσο προτοῦ προφέρω τὴ λέξη «τέλος», νὰ μὴν ἀπευθύνω ἓναν χαιρετισμὸ στοὺς ἀκροατὲς πού μὲ τόση ὑπομονὴ μὲ ὑπέστησαν. Εἶναι ἓνας χαιρετισμὸς καθαρὰ Ξενοπουλικός. Τρεῖς λέξεις μόνο. Ἄλλὰ πῶς τις περιμέναν τρεῖς γενεὲς ἑλληνόπουλα, διαπλασόπουλα, κάθε Σάββατο, μὲ τί ἀνυπομονησία καὶ πόση συγκίνηση καὶ ἀγάπη γραμμένες κάτω ἀπὸ τὶς θρυλικὲς Ἀθηναϊκὲς τοῦ Ἐπιστολῆς. Αὐτὲς τὶς τρεῖς λέξεις θὰ μοῦ ἐπιτρέψετε νὰ τις ἐπαναλάβω καὶ ἐγὼ ἀπόψε σὰν χαιρετισμὸ πρὸς τὸν δάσκαλο καὶ πρὸς ὅσους συνάχτηκαν ἀπόψε στὴν Ἀκαδημία. Οἱ λέξεις αὐτὲς εἶναι πολὺ ἀπλές, πολὺ ἀνθρώπινες :

«Σ ᾶ ς ἄ σ π ἄ ζ ο μ α ι, Φ α ἰ δ ω ν».

Θὰ μοῦ ἐπιτραπεῖ ἀκόμη μιὰ τελικὴ παρατήρηση. Ἀπεκάλεσα προηγουμένως τὸν Γρηγόριο Ξενοπούλο ἀριστοκράτη. Ἄς μὴν τὸ ἀμφισβητήσῃ κανεὶς. Μπορεῖ νὰ μὴν ἀναφέρεται τὸ ὄνομά του στὸ *Libro d'Oro* τῆς Βενετίας. Ἀναφέρεται ὅμως καὶ θὰ ἀναφέρεται τιμητικὰ στὴ Χρυσὴ Βίβλο τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας. Τοῦτο εἶναι ὁ ἕπατος τίτλος γιὰ ἓναν Ἕλληνα λογοτέχνη.